

ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ : Ο διανοούμενος – Ο ποιητής

Ο Λουκάς Κούσουλας έχει ακολουθήσει ένα μακρύ και μοναχικό ταξίδι στην ποίηση. Δεν είναι εύκολο να τον εντάξει κανείς σε σχολές, ρεύματα, ομάδες και χρονικές περιόδους. Ο Γιώργος Παγανός υποστηρίζει ότι για το Λουκά Κούσουλα ισχύουν τα λόγια που είχε πει ο Τέλλος Άγρας για τον Καρυωτάκη: ¹ *Αυτός ερχόταν μόνος του, απ' αλλού. Ερχόταν αργά από δρόμο δικό του.*

. Αυτός ο δικός του δρόμος όμως διασταυρώθηκε δημιουργικά με την ποίηση του Σεφέρη και του Καβάφη και τον ανύψωσε στα μέτρα τους.

Το ιδιαίτερο γνώρισμά του, η σφραγίδα του, είναι η λογισσύνη του, αποτέλεσμα της επαγγελματικής του ιδιότητας και της πολύχρονης υπηρεσίας του στη Μέση Εκπαίδευση ως φιλόλογος. Τα φιλολογικά του ενδιαφέροντα και οι μελέτες του έχουν «διαποτίσει» την ποίησή του και είναι φανερή η διακειμενικότητα στο έργο του.

Η διακειμενικότητα αυτή δηλώνεται ξεκάθαρα με τα παραθέματα που χρησιμοποιεί είτε ως υπότιτλους είτε ως τίτλους στα ποιήματά του. Το 1977 ονομάζει μια ολόκληρη συλλογή *«Παραλλαγές σε ξένα θέματα»*.

Βεβαίως η χρήση του παραθέματος δεν είναι επινόηση του Λουκά Κούσουλα. Είναι γνωστή από την αρχαιότητα ως *«παραδιόρθωσις»*² και μας είναι πιο οικεία ως Καβαφική μέθοδος. Μόνο που στο Λουκά Κούσουλα είναι διαφορετικός ο χειρισμός του παραθέματος.

Καταρχήν το επιλέγει, το ανασύρει και το επιθέτει, στη συνέχεια το ερευνά και το ανασυνθέτει ή το αποσυνθέτει για να καταλήξει στο φωτισμό του και την κατάφασή του αλλά κυρίως για να αμφισβητήσει την αλήθεια του ή να την ανατρέψει.

Με λίγα λόγια ο Λουκάς Κούσουλας διαβάζει και μελετά, γνωρίζει και κατανοεί αλλά δεν αναπαράγει. Διαλέγεται με τα κείμενα και τον αναγνώστη. Στοχάζεται. Με την έννοια αυτή ανοίγει δρόμους, φωτίζει ατραπούς, αποκαθλώνει από το βάθος τους αξίες και ιδέες a priori καθολικά αποδεκτές, μέχρι το ποιητικό του νυστέρι να μας αποκαλύψει την *alteram partem*.

Ο τίτλος όμως της συλλογής *«Παραλλαγές σε ξένα θέματα»*, παραπέμπει σε μια δευτερογενή ποίηση-σχολιασμό, εγκεφαλική, αποτέλεσμα αντιπαλότητας. Γι' αυτό και ο ποιητής. 20 χρόνια αργότερα, αυτονόμησε τα τέτοιου είδους ποιήματα, με αφορμή το παράθεμα δηλαδή, και τα ονόμασε *«Νέα ποιήματα»*, εξηγώντας ότι, χωρίς να αποκλείεται η αντιπαλότητα προς το παράθεμα, δεν είναι αυτή η αιτία της επιλογής *«των ξένων θεμάτων»*.³

Λίγο αργότερα, το 2000, στη συλλογή *«Το πουκάμισο το θαλασσί...»*, η μέθοδος αυτή έχει ωριμάσει τελεσίδικα και τα παραθέματα λειτουργούν όχι ως υπότιτλοι αλλά ως τίτλοι. Στην *«Επισημείωση»* της συλλογής ο ποιητής σχολιάζει: *«Το ξένο παράθεμα προσανατολίζει γρήγορα και σωστά προς την κατεύθυνση που θέλω, κι ενισχύει το ποίημα, απαλλάσσοντάς το από αναγκαία αλλά αδιάφορα ποιητικά και αντιποιητικά πολλές φορές στοιχεία»*.⁴

Έτσι το παράθεμα εκτός από αφορμή λειτουργεί για πληρέστερη κατανόηση του ποιήματος. Είναι δηλαδή το παράθεμα αναγκαίος αλλά όχι επαρκής όρος για το θέμα που πραγματεύεται ο ποιητής. Το ποίημα όμως που ακολουθεί είναι και αναγκαίο και επαρκές για την ανορθόδοξη, πολλές φορές, άποψη που εισηγείται. Τελικά παράθεμα και ποίημα είναι αναπόσπαστα μέρη μιας νέας ενότητας, μιας μεταμόρφωσης. Αυτός είναι και ο οριστικός τίτλος *«Μεταμορφώσεις»*, που δίνει ο ποιητής σ' αυτού του είδους τα ποιήματα.

Με τις *«Μεταμορφώσεις»* ο ποιητής έχει κατακτήσει τη διαλεκτική ποίηση ή την ποίηση της διαλεκτικής, αν θέλετε, που του επιτρέπει να κρίνει, να αμφισβητεί, να ειρωνεύεται, να ανατρέπει και να προτείνει με σθένος την άποψή του. Είναι μια ποίηση που σκέπτεται.⁵ Γιατί ο Λουκάς Κούσουλας είναι ένας εν ενεργεία διανοούμενος, με την πλήρη σημασία του όρου και επιδιώκει κυρίως να αφυπνίσει τη νόησή μας, παρά να μας μαγέψει εκμεταλλευόμενος τα συναισθήματά μας.

Εκείνο όμως που κυρίως διεκδικεί για τον εαυτό του είναι η ιδιότητα του ποιητή, την οποία και προσπαθεί να επιβεβαιώνει συνεχώς:

*«Ας κάνουν οι άλλοι όπως νομίζουν εγώ
έχω προσωπικούς λόγους· έχω
δηλώσει ποιητής· πρέπει
να το επιβεβαιώσω».*

Από το 1962 ως το 1977 είναι ιδιαίτερα παραγωγικός. . Πέντε ποιητικές συλλογές,⁶ οι οποίες συγκεντρώνονται το 1984 σε ένα τόμο με το γενικό τίτλο «ΣΧΗΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ», Εκδόσεις Καστανιώτης.

Από το σύνολο αυτών των ποιημάτων θεωρεί τις «Παραβολές» ως ό,τι καλύτερο έχει γράψει, την κορυφαία του κατάκτηση και ταυτόχρονα την τελευταία λέξη στην ποίησή του. Οι «Παραβολές» είναι μεγάλες σε έκταση ποιητικές συνθέσεις, με στοιχειώδη υπόθεση, αφηγηματικού χαρακτήρα. Την τελευταία «παραβολή» είχε γράψει το 1976, («Η χρέωση»), και στη συνέχεια συμβιβάστηκε με ποιήματα «λιγόλογα, μικρόπνοα, χαμηλότονα», τα γνωστά μας «Παραλλαγές σε ξένα θέματα», με την αυστηρή μορφή του οκτάστιχου.

Και μετά ποιητική σιωπή, την οποία ο ίδιος σχεδόν προφητεύει στην πρώτη παραλλαγή της συλλογής με τίτλο «ΚΑΛΒΟΣ».⁸

«Και οι μεν σίχοι
δεν φάνηκαν πουθενά.
Όσοι όμως δύνονται
έξω από τα ποιήματα και διαβάζουν
τα σκοτεινά σχέδια μιας ζωής
που γέρασε χωρίς να λάβει αρκετή ησυχία,
φαντάζονται: τι φοβερό
βόδι μάγωσε τη φωνή του».

Εξακολουθεί βεβαίως να είναι φιλολογικά παραγωγικός με πεζογραφήματα, δοκίμια και μεταφράσεις αρχαίων συγγραφέων. Ο καημός του όμως είναι η ποίηση. Επανήλθε, λοιπόν, με τις προαναφερθείσες συλλογές «Νέα ποιήματα», 1996 και «Το πουκάμισο το θαλασσί...», το 2000, με νέα οχτάστιχα, για να αποδείξει περίτρανα την ποιητική του τέχνη και τη λογιосύνη του.

Για μια ακόμη φορά πίστεψε ότι τελείωσε με την ποίηση και προχωρεί σε δεύτερη συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του με το γενικό τίτλο «ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ», (1962-2002), Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2003. Περιέχονται οι πέντε συλλογές της πρώτης συγκεντρωτικής «Σχηματοποίησης», οι δύο μεταγενέστερες και η ανέκδοτη συλλογή «Επίνικοι».

Σ' αυτήν την έκδοση δύο παρατηρήσεις: Η πρώτη: Στις «Παραβολές» προστίθεται το ποίημα «Έκτακτο παράρτημα», 135 στίχων, γραμμένο στις 7 Απριλίου 1995, που δεν μπορούσε βεβαίως να εντάξει στα «Νέα ποιήματα» του 1996, αφού ήταν διαφορετικής μορφής και θεματολογίας, ένα ποίημα μετέωρο. Ήταν από τα αγαπημένα του ποιήματα των «Παραβολών» με το οποίο επιχειρούσε να περιγράψει ακόμη ένα «mirabilium» που του συνέβη, όπως στο ποίημα «Παρνασσός, Ανάβαση 1968», δηλαδή το συναπάντημά του με αετούς.⁹ Το ποίημα τελειώνει με τη φράση «Γυρίζω ξανά στη σιωπή μου». Οι αετοί όμως του είχαν χαρίσει «το μυστικό νεύμα τους» που κινητοποιεί τα ποιητικά θαύματα μέχρι και σήμερα.

Η δεύτερη παρατήρηση: Το πρώτο ποίημα της συλλογής «Επίνικοι» έχει τίτλο «Έσσεται ἡμαρ, ὅτ' ἄν...», ΟΜΗΡΟΣ, passim και ενώ η φράση έχει απαισιόδοξο περιεχόμενο και σηματοδοτεί μεγάλες και αναπόφευκτες καταστροφές, ο ποιητής αντιστρέφει τους όρους γιατί έτσι «απαιτούσε η δικαιοσύνη» και το «Έσσεται ἡμαρ, ὅτ' ἄν...» - θα έχουν χαθεί όλα, γίνεται «Έσσεται ἡμαρ, ὅτ' ἄν...» - θα έχουν κερδηθεί πάλι όλα!¹⁰

«Θα έχουν κερδηθεί πάλι όλα
θα γίνει ξανά δύο το μεσημέρι, ο ήλιος
θα μεσουρανήσει, θ' ακούεται
αυτός ο ήχος από μακριά.
Θα είμαι κι εγώ πάλι εδώ.
Όπως από καταβολής κόσμου
θα σημάνει μοιραία ξανά
η ώρα της δικαιοσύνης.

Έτσι το «mirabilium» των αετών και η δικαιοσύνη της αισιοδοξίας του «Έσσεται ἡμαρ, ὅτ' ἄν...» ακύρωσαν, μόλις μετά από πέντε χρόνια, και τη δεύτερη συγκεντρωτική έκδοση, με την κυκλοφορία της

νέας ποιητικής συλλογής *«Το φεγγάρι του Υμηττού»* και υπότιτλο *«και άλλα ποιήματα»*, εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα, 2008.

Η συλλογή είναι μικρογραφία όλου του ποιητικού του έργου και αποτελείται από τρεις ενότητες ως εξής: *«Παραβολές Β»* με έξι πολύστιχα αφηγηματικά ποιήματα, *«Σχηματοποίηση, συνέχεια»* με έξι ολιγόστιχα ποιήματα χωρίς την αυστηρή μορφή του οχτάστιχου και τέλος *«Μεταμορφώσεις, συνέχεια»* με τέσσερα ποιήματα, με χρήση του παραθέματος με το γνωστό απαράβατο όρο του οκτάστιχου.

Αιτία και αφορμή αυτής της συλλογής υπήρξαν προφανώς τα έξι ποιήματα των *«Παραβολών»*, που ανέκυψαν μετά από 30 και πλέον έτη, με μόνη ενδιάμεση δημιουργία το *«Έκτακτο παράρτημα»* του 1995. Ο ίδιος γράφει στη σημείωση της τελευταίας συλλογής: *«...αφού λοιπόν εδέησε να αξιωθώ τη χάρη τους, των προτιμημένων εκείνων...»*

Αξιώνεται, λοιπόν, ο ποιητής *«την ογδόην ήδη άγων δεκαετίαν του βίου»*, να ξαναγράψει πολύστιχα αφηγηματικά ποιήματα που τόσο του αρέσουν. Και μαζί με αυτά και *«άλλα ποιήματα»*. Κλείνει κατά κάποιο τρόπο εκκρεμότητες και λογαριασμούς. Βιάζεται να προλάβει, να συμπληρώσει, να εξηγήσει. Και να εξηγηθεί. Το ποίημα για παράδειγμα *«Του τρένου, Α»* έρχεται να προστεθεί στο τρίπτυχο *«Του τρένου, Α»*, *«Του τρένου, Β»*, και *«Του τρένου, Γ»*. Επίσης το ποίημα *«Μουσικής τύχαι, Β»* διαλέγεται με το ποίημα *«Μουσικής τύχαι»* της Γεωμετρικής του περιόδου, για να αναδείξει τα νέα δεδομένα της μουσικής και της απόλαυσής της.

Αυτά τα νέα δεδομένα καθορίζουν και τη θεματολογία της συλλογής. Τα χρόνια έχουν περάσει, η ζωή έχει προχωρήσει, οι συνθήκες έχουν αλλάξει, η ζωή στην πόλη είναι ασφυκτική, αφύσικη και συχνά απάνθρωπη. Τα χρόνια της φωτιάς και της επανάστασης είναι παρελθόν. Από τι να εμπνευστεί ο ποιητής; Όμως ο Λουκάς Κούσουλας έχει την ικανότητα να ανακαλύπτει παντού την ομορφιά, το σημαίνον στο μικρό και ταπεινό και επομένως έχει αφορμή για ποιητική δημιουργία. Από το θαύμα των αετών του 1968 στα *«Κοτσύφια της Αγίας Παρασκευής»* του 2006, από τον Παρνασσό στην περιορισμένη *«Πλατεία του Αϊ-Γιάννη»* και από τη λάμψη του σεληνόφωτος που του χάρισε *«μια ζωή στην ένταση /του ονείρου»* στο *«Φεγγάρι του Υμηττού»* που το αποθαυμάζει από το ανατολικό μπαλκόνι του σπιτιού του, η ποιητική πένα δε χάνει σε τίποτα από τη δύναμή της.

*«Ουδόλως εντρέπομαι να ομολογήσω
...υπόθεση λοιπόν της δικής μου λύρας
τα κοτσύφια της γειτονιάς».*

Αν με τις τρεις αυτές παραβολές τιμά τη δεύτερη πατρίδα του (την Αγία Παρασκευή), εσωτερικός μετανάστης αυτός, αναδεικνύοντας την καθημερινότητα, με τις επόμενες τρεις πραγματεύεται σοβαρά φιλοσοφικά και λογοτεχνικά θέματα με ιδιαίτερα όμως ειρωνικό, ανατρεπτικό και ανάλαφρο τρόπο. Στα επόμενα ποιήματα η θεματολογία επιστρέφει στη χρήση του παραθέματος, στα φιλολογικά προβλήματα, στη σχηματοποίηση ρευστών ποιητικών καταστάσεων, στο σχολιασμό κοινωνικών φαινομένων και στη διατύπωση αντιρρητικών απόψεων του ποιητή.

Στη συλλογή μπορεί κανείς να καταγράψει όλα τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της ποίησης του Λουκά Κούσουλα. Αφηγηματικός φυσικός λόγος στις παραβολές, με σκηνικό πλαίσιο, με δράση. Καυστική ειρωνεία, τολμηρός αυτοσαρκασμός, ανορθόδοξη και ανατρεπτική προσέγγιση των θεμάτων στα ολιγόστιχα ποιήματά του. Πρωτοτυπία στην επιλογή και στη χρήση του παραθέματος, παραμόρφωση γνωστών και εσωτερικευμένων φραστικών μοτίβων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει σ' αυτή τη συλλογή ο μακροπερίοδος λόγος, με διασκελισμούς, γνώρισμα του αρχαιοπρεπούς πεζού λόγου, που καθόλου όμως δεν ανακόπτει τον ποιητικό ρυθμό. Η πιθανή επιστροφή *«για να πιάσεις το νήμα»* συντελεί στον ορθό βηματισμό και στην πληρέστερη κατανόηση.

Ιδιαίτερα έντονη σ' αυτά τα ποιήματα είναι η λογιосύνη του ποιητή. Ο ίδιος προειδοποιεί ότι διαφέρουν από τα προηγούμενα κατά τούτο: *«κατά το πλήθος των αναφορών τους στη λογοτεχνία, στη γραμματεία γενικώς, παλαιά και νεότερη»*.¹¹ Σε μια πρώτη προσέγγιση μπορεί κανείς να διακρίνει φανερές αναφορές σε Σεφέρη, Καβάφη, Ρίτσο, Κάλβο, Σικελιανό, Παπαδιαμάντη, Παπατσώνη, Ροΐδη, Σολωμό, Έλιοτ, Πλούταρχο, Πλάτωνα, Κοραή, Προυστ, Αντόρνο, δημοτική ποίηση κ.ά. Αυτά σε πρώτη ματιά. Στη δεύτερη ανάγνωση εντοπίζεις στίχους και αναφορές που σου γνέφουν αλλά απαιτούν κόπο να αναγνωρίσεις. Μοιάζουν με μαγικές εικόνες που σε δυσκολεύουν αλλά σου προσφέρουν απίστευτη ικανοποίηση κάθε φορά που ανακαλύπτεις κρυμμένο θησαυρό.

Πολύ συχνά η κατανόηση προϋποθέτει και πολύ καλή γνώση του συνολικού του έργου. Για παράδειγμα: Η κατανόηση του ποιήματος «*Το φεγγάρι του Υμηττού*» θα πάρει άλλες διαστάσεις, αν ο αναγνώστης γνωρίζει ή αν διαβάσει παράλληλα το ποίημα «*Κισμέτι δια να ιδώ το αστεράκι*», *Αλ. Παπαδιαμάντης*, από τη συλλογή «*Παραλλαγές σε ξένα θέματα*».

Η τελευταία συλλογή κλείνει με το ποίημα που έχει ως τίτλο το δημοτικό παράθεμα «*Μάνα μου, τα λουλούδια μου συχνά να τα ποτίζεις*». Με το ίδιο παράθεμα υπάρχει σχετικό οκτάστιχο ποίημα στη συλλογή «*Το πουκάμισο το θαλασσί...*», με το οποίο ο ποιητής αγωνιά για την τύχη των ποιημάτων του και, επειδή ξέρει καλά πως δεν είναι προς ευρεία κατανάλωση, προτρέπει:

«*Σε καλό σου βρε μάνα μου
ρίχνε τους καμιά ματιά,
δεν θέλουν επιτέλους και περισσότερα*».

Με τη νέα μορφή ανάπτυξης του ίδιου παραθέματος, ο ποιητής επιχειρεί σε τρία οκτάστιχα με αυτοσαρκασμό και ειρωνεία να αποτιμήσει το έργο του, να δείξει την καταξίωση της ύπαρξής του μέσα από την ποίηση και να μεσολαβήσει για το μέλλον των ποιημάτων του.

«*Προπάντων, μάνα, το νου σου.
Μη μου παραμελήσεις
- απόρρητο αυτό για τους δυο μας -
μην αφήσεις να μαραθούν
τα φτωχά που ευωδιάζουν ανέκαθεν
στην καρδιά μας 'στη δική σου
και δική μου καρδιά' θα ήταν μεγάλο κρίμα*».

Συμπερασματικά, η ποίηση του Λουκά Κούσουλα είναι απαιτητική. Απαιτεί πολλές αναγνώσεις. Η απόλαυση και η κατανόησή της προϋποθέτει παιδεία, καλλιέργεια, γνώση, φιλολογική μελέτη. Απαιτεί κυρίως «ομοιοπάθεια».¹² Κι αυτό γιατί ο ποιητής μας θεωρεί ισότιμους και ισάξιους να αξιωθούμε «το απόκρυφο της τέχνης του». Παίζει μαζί μας κλείνοντας ειρωνικά το μάτι. Αν δεν ανταποκριθούμε στις προσδοκίες του, δική μας η ευθύνη. Αυτός ως ποιητής προσπάθησε.

Μαρία Παυλάκου – Τσαγκαράκη
Φιλολόγος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Δ. Παγανός: *Το έργο του Λουκά Κούσουλα*, Αφιέρωμα της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων στο Λουκά Κούσουλα, Αθήνα, 1995, σελ.11-26.
- 2,3. Λουκάς Κούσουλας, *Νέα Ποιήματα*, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 1996, Προλογίσκος, σελ. 10 , 9
4. Λουκάς Κούσουλας, *Το πουκάμισο το θαλασσί...*, Εκδόσεις Διάμετρος, Αθήνα 2000, Επισημείωση, σελ.55 .
5. Λουκάς Κούσουλας, *Μετά τα φιλολογικά*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2006, «Ένα γράμμα για τη σχηματοποίηση», σελ. 386.
6. Πρόκειται για τις συλλογές «*Σχηματοποίηση -1962, Σχηματοποίηση Β - 1964, Σχηματοποίηση Γ – 1965, Ανάβαση στη Φτερόλακα – 1975, και Παραλλαγές σε ξένα θέματα 1977*».
7. Λουκάς Κούσουλας, *Μετά τα φιλολογικά*, ό. π. σελ 379-380.
8. Το σχετικό παράθεμα που χρησιμοποίησε από τον Κάλβο είναι: «*Εις το ερχόμενον, εάν μου φθάσει η ζωή και η τύχη μου δώσει αρκετήν ησυχίαν, θέλω...προβάλλειν στίχους*».
9. Λουκάς Κούσουλας, *Μετά τα φιλολογικά*, ό. π. «*Παρνασσός, Ανάβαση, 1968*», σελ. 390-394, όπου περιγράφει το γεγονός και τη χρονοβόρα διαδικασία οχτώ μηνών να το μετουσιώσει σε ποίημα.
10. Λουκάς Κούσουλας, *Μετά τα φιλολογικά*, ό. π., «*έσσεται ἡμαρ, ὅτ' ἂν...*», σελ.411-415, όπου περιγράφει αναλυτικά πώς ένας μαραζωμένος από το βίο Πρίαμος, οδηγήθηκε στην παράλογη αισιοδοξία, την καταλληλότερη για την ποίηση.
11. Λουκάς Κούσουλας, *Το Φεγγάρι του Υμηττού*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2008, Σημείωση, σελ.54.
12. Λουκάς Κούσουλας, *Νέα Ποιήματα*, ό. π. , σελ. 23, «*Ο Σιμωνίδης όμως / για να είναι, λέει, /και με τον εαυτό του εντάζει, απαιτεί / - γύρευε τώρα τι απαιτεί...../...../Απαιτεί τέλος και προπαντός / το νέο αυτό: ομοιοπάθεια*».